

שתי הקצוות של "הדת והחיים"

מאת פרופ' משה פלאי

הדת והחיים — רומאן מנאח
ראובן אשר ברודס. כרך א' —
389 עמ'. כרך ב' — 281 עמ'.
הקדים מבוא: גרשון שקד. ספ'
ריית, דורות, הוצאת מוסד
ביאליק, תשל"ד.

כמאה שנה לאחר שנדפס לראש
שנה הדת והחיים לראובן אשר
ברודס (בהבוקר אור, א', תרל"ו).
ראהור הרומאן מחדש, בשני
כרכים עבי-כרס הכוללים את
שלושת הלקי שלידו נאמר מלאכה
לא באו, כידוע, למהדורה זו הוקד'
דם מבוא מאת פרנץ גרשון שקד.
שתי מהדורות קודמות של ה'
רומאן (1876, 1885) אולו מכבר,
שקד מסכים עם החוקרים הסוב'
רים שהרומאן הוא ביטוי למסורת
הסיפורית של תקופת ההשכלה, ו'
הוא דן במסמכותיות של מסורת
ספרותית זו. נקודת-המוצא של
הצהרתו — שהיא מובנת מאלוה
אך ראוי לחזור ולהטעימה —
היא שאין לדון את המסורת הסי'
פורית של תקופת ההשכלה, "בי'
אמות-מידה של הרומאן הפסיכ'
לוגי הריאליסטי של הסיפורת ה'
אירופית במאה התשע-עשרה (...)
או של הסיפורת העברית במאה
העשרים, ובוודאי שאין למוד את
הישגיה המוחלטים של מסורת זו
לפי אלה שהושגו באותה תקופה
במפרויות אחרות או מאלה ש'
יושגו בעתיד בספרות העברית"
(עמ' 14).

המהדיר אינו שופט את ה'
סיפורת הזאת, כדבריו: "לא להי'
שיב סיפורת זו על כסיהמשפט
ולדון אותה לכף זכות או חובה
אנו מבקשים, אלא להבינה כחור'
כה, בהתאם לאפשרויותיה ומיגבי'
לותיה ועלפי מושגים החולמים
אותה" (שם).
לא נראה בעיני ההגבלה ש'
הטיל שקד. אלא-אי-כן כוננתו
אך זרק למבוא, לשון "אנו מבק'
שים" אינה מבהירה שאלה זו.
מן הראוי להפריך, לשפוט ולדון
את ספרות ההשכלה בכלים המת'
אימים, ועל-פי הוקיותה הספרו'
הית.

דרכו של פרופ' שקד, בביקורת

הסיפורת העברית המודרנית ידו'
עה מספריו וממאמריו הרבים, וגיי'
שתי משתקפת בהלכה גם במבוא.
שקד מוצא נקודת-אחיזה מהוק לי'
יצירתו של ברודס כדי להסביר את
דרכו בסיפורת: "במאניפסט הש'
רי של א. ב. גוטלובר. הבוקר
אור" (שנדפס בראש גליונו ה'
ראשון של כתביהעת שגשא אותו
סם) רואה שקד בצדק ביטוי לה'
הנהת-היסוד העיונית והאמנותית
של ספרות ההשכלה ושל יצירת
ברודס. מתיאור הנהת-היסוד (עמ'
15—16) עשוי הקורא להניע לי'
מסקנה שהיה במאניפסט של גוטי'
לובר חידוש כלשהו בדורו או ב'
דורותיו, ולא היא. ראוי להדגיש
שתשעים שנה קודם לכן, בהש'
כלה העברית בגרמניה, הופיעו
אידיאות אלו לראשונה.
הדיכטומיה שמציע שקד —
אור (= ההשכלה) מול הושך (=)
הבערות. היהדות הנושנה) — לי'
גבי התימות, העלילה, האידיאו'
לוגיה והדמויות, יפה לרמח"ל (לי'
שרים תהילה) בתקופה הראשונה
של ההשכלה, ואף לתקופה מאר'
חרת יותר (באפן למשל), אולם
אף שחלוקה זו מקובלת בהקר'
ספרות ההשכלה הריהי פשטנית,
כוללת ואינה מדוייקת.

בדמויות של ברודס אפשר, לי'
דעתי, להבחין בנטייה משמעותית
מן הקונוונציה של אור והושך,
המקובלת בספרות ההשכלה. אמנם
המתח העלילתי "עשוי במתכונת
מאבק האור וההושך" (מבוא, עמ'
16) והדמויות מעוצבות כפונק'
ציה של הציר המרכזי, העיונית
של שמואל עם היהדות המסורתית
המימסדית, אך דכויות-מישנה אה'
דות בעמנה החרדי אינן מצויי'
רות בצבעי שחור, ההותן יששכר
ואשתו לאה היוביים למדי, אף כי
יששכר הוא עמי-הארץ גסור הוא
מסובד ואהוב בשל צדקותו וטוב
ליבו. הוא מתיאר כאהוב את ה'
תורה ואת ליסדיה, ואשתו היא
"ראת-אלוהים, הכמת-לב ורבתי'
מעללים (הדת והחיים, מהדורת
'דורות', א', עמ' 72). בי'
עיצוב הדמויות אין הססר טא'
לץ את הדמות לצד החולשה כדי
ששמואל יצא מהעיונות וידו על'
העליונה. הדמות החרדית נראית
מהימנה, הולשתה נובעת מעצם
קנינה, היא חלק מאופיה. המש'
קף את המציאות היהודית.

ר' נחמן המלמד ממינסק הוא דמות
ביניים, בין המחנה החרדי והמחנה
המשכילי. הוא אינו מצדיק את
שמואל ואף לא את הרב, אליבא
דאמת, הוא מרשיע את שניהם:
"את שמואל, יען כי לדעתו דבי'
ליו אמנם נוטים לדבריו אפיקורי'
סרת הכה; ואת הרב, יען כי בא'
לכלל כעס ולא השיב תשובה כי'
הלכה" (שם, מהד' 'דורות', עמ'
164). בידיעותיו משולבים מקורות
היהדות המסורתית והפילוסופיה
היהודית של ימי הביניים, אשר
השפיעה על דרכם ומחשבתם של
המשכילים העבריים. עמדתו מעו'
צבת כמתונה והססר מאפייני ב'
אהדת.

המשכילים ברומאן אינם מעיר'
אחד ואף לא מ"אור" אחד הלור'
קים הם למשכילי העיר הקטנה, הדלוגה
ולמשכילי העיר הקטנה, הדלוגה
וגוונים שונים של משכילות להם.
שלמה תהכמוני היה נתון להשפ'
עות החדשניות, אך לא קיצץ
בנטיעות (אף כי קיצר מעט בבג'
דיו) משכיליותו ניכרת בעיקר ב'
חינוך ילדיו (עמ' 141). הגלוח
הוא המשכיל הצעיר והפעיל, ה'
מפין השכלה בפועל (188). וישר'
אל אפרת הוא המשכיל האמיד,
המכוסס ורבי-ההשפעה (219).

הקורא האמון על הביקורת של
שקד יבקש לעיין בדמות המספר'
ויימצא נשכר מקביעתו של שקד
על דמות המספר, "בעל הסמכות
הכלי-ודעת" (27), "הכרבה בהת'
ערבות מסאית" (28). הכל שלא
הוקדשה די שימת-לב להיפקדיה
הרבים והשונים של 'דמות ה'
מספר' ברומאן, ההשוכים להבנת
האמנות של סיפורת ההשכלה.
שקד פוסק כי "אין להעמיד
במרכז התיאור הספרותי של רוי'
מאן מעין זה שאלות כגון עלילה
ודרכי-איפיון", לסברתו "שני ה'
גורמים המרכזיים סיפורת, שעיקר
עניינה ייצוג המציאות ועיצובה,
אינם שליטים בסיפורת שעיקר
עניינה הצגתן של תיוות ותיוות'
שכנגד" (26—27). פסיקה זו סו'
נעת צד עיון עיקרי בסיפורת ה'
השכלה, שבדרכה שלה ובהוקיותה
עלה, אכן השתדלה להציג את
המציאות, מהוסר מקום ארמו'
כי אחד כתיפקודי 'דמות המספר'
הוא לתעד את המציאות.
ברוח דומה קובע המהדיר:
"הזורים כמה וכמה אידועים שבי'

עניים מתנגשים המחנות. הללו הם
בעת ובעונה אהת עילה להתנג'
שות אידיאית ותחנות בהתפתחות
מערכות היהסיים. מאורעות מעין
אלה הם כאמור, מעשה ההטרפה
(...), המעשה במים הטמאים (...)
והמעשה בייבום". שקד רואה בכך
אינטריגה שהיא "חלק במאבק ה'
רעיוני המאפיין את 'סיפרי-הלקח"
(19). "מאורעות מעין אלה" הם
שלושה מוקדי התרחשות תבני'
תיים, המקשרים בין החדש-פעמי
ובין הוצאתו מן הפרט אל ה'
כלל, וסביבם נעים העלילה, הדר'
כויות והנושא המרכזי של הרוי'
מאן: התאמת הדת לחיים, יש קש'
רייגמלין אמצעים בין שלושת ה'
מוקדים.

שבושים במבוא ובטקסט

חבל שיש שיבושים במבוא, ב'
חלקם בגלל "הבחור הזעזער", וב'
חלקם באשמת המהדיר, לקאטגור'
ריה הראשונה שייכים שיבושים
כגון בשמו של א. ב. גוטלובר
(עמ' 14) או בשם סיפורו של
ברודס 'פודה ועוזב' (עמ' 8;
'כמורה ועוזב'), חמורים מהם ה'
שיבושים האחרים, אין המהדיר
מדייק בציטטות; בעמ' 11 הוא
מביא ציטטה מעובשת ממאמרו
של גוטלובר 'הפונה לקוראיו' כי

דלהלן: "אין ל...ספר 'הדת והחיים'
שלם, כי הוא כותב פלי-תקא
(פ'הקא) ומוסר לדמוס" (בסוגריים
הוספתי את ההשמטות, וכן ב'
המשך) בעמ' 13 הערה 22 הוכי'
גסו שינויים בכתוב המקורי, בלי
ציון מתאים, ושונחה כותרת מא'
מרו של בריינין; בעמ' 14—15
הוכנסו בשירו של גוטלובר 'הבוקר
אור' תיקונים ושינויים בניקוד,
נפלו שיבושים ונעלמה הדגשת
הסיסמה החוזרת 'פעמים, הכור'
קד אור' ו בעמ' 23, והנה אחר'')
אשר נדע כי מלמד היה האי ש,
(הפיזור אינו מופיע במקור) הלא
כבר נדע (גם) את חזות פניו,
גם את דרכי חייו ומצב ע(ו)שרו"
בעמ' 34: שינויי כתיב ופיסוק ב'
מובאה מעהרנסריוו.

גם הטקסט לוקה בחסר, ביתר
וברישול, בית-ההוצאה החליט לי'
שנות את הכתיב והפיסוק המקור'
ריים (כפי שנדפסו במהדורה
1885) לאלה המקובלים כיום, אר'
לם לא טרח לציין זאת.

בספר שלפנינו אין המהדירים
מקפידים על ניסח אחיד של השי'
נויים בכתיב, ויש לכך דוגמאות
רבות, שלא נביא אותן כדי לא
להאריך.

שבשתא כיוון דעל על: כבר
בשורה הראשונה מכונה העיר
'פלגית" (47 במקום 'פלגות'),
בהמשך השימוש הוא 'פלגות' כי'
לאוי, ההיסמכות על מהדורת 1885
בלבד גרמה לשיבושים נוספים;
עמ' 53: 'ארבות ידיו', כמודפס

במהד' 1885 (עמ' 15), ואולם ב'
מהדורת 1876 נדפס "ארבות ידיו"
(13), וכך גם בהבוקר אור, א',
ניסן תרל"ו, עמ' 55 והנה בעמ'
56 במהד' 'דורות' מתוקנת המלה
'ארבות" (כנדפס במד' 1885) ל'
'ארובות'.

על אף ההערות הללו הסבוא
מתחכם ומשופע בידיעות הן על
ספרות ההשכלה והן על יצירת
ברודס, נראה שהמהדיר נזהר מ'
נימה אפולוגטית לגבי איכותה ו'
הישגיה של סיפורת ההשכלה, על
כן קבע הנחות-יסוד אחדות ושי'
העמידו מלכתחילה את סיפורת ה'
השכלה בעמדה נהנתה, לא כאן
המקום להתפלמס על כך, ואין
ספק שהישגי ספרות זו מוטעים
בהשוואה להישגי ספרות התחייה
והספרות ההדישה, אך ההימנעות'
מדעת משימוש בכלי הביקורת
החדשים, לפי חוקיותה של ספרות
ההשכלה וערכיה הספרותיים-האר'
פנותיים, תורמת להמשך הסטאג'
נאציה בנישה לסיפורת ההשכלה,
העבודות הביקורתיות שנתפר'
סמו בשנים האחרונות על פרל,
מאפו, סמולנסקין ובראנדשטטר
ועל נושאים בספרות ההשכלה
(מאת האפרתי, ורסס, מירון, פריד'
לנדר ועוד מראות שאין צורך בי'
אפולוגטיקה ומעידות על הצורך
בשידור מעריכות בביקורת העבי'
רית.